

gesi bozulan körfezin temizlenerek eski haline kavuşturulmasının yıllar alacağı tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 4455, 5766, 8499; S. H. Longrigg, *Four Centuries of Modern Irak*, Oxford 1925, s. 105-108, 187-195; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri 1578-1590*, İstanbul 1960, Giriş; Mahmûd Ali Dâvûd, *el-Ḥalîc'ül-'Arabî ve'l-'alâkâtü'd-devliyye (1890-1914)*, Kahire 1961; Cemâleddin Zekerîyyâ Kâsım, *el-Ḥalîc'ül-'Arabî (1840-1914)*, Kahire 1966; R. S. Whiteway, *The Rise of the Portuguese Power in India*, London 1967, s. 222; *De-lîl'ül-Ḥalîc (Coğrafya)*, I, 3, 125-128; a.e. (Târih), I, 14-50; II, 644, 803; III, 1215, 1457; Ahmad Mustafa Abu Hakima, "The Development of the Gulf States", *The Arabian Peninsula Society and Politics* (nşr. D. Hopwood), New Jersey 1972, s. 31-53; *Middle East and North Africa*, London 1985, s. 218; *Arabian Boundaries, Primary Documents 1853-1957* (ed. R. Schofield — G. Blake), Oxford 1988, II, 307-311, 321-327, 339-343, 353; Cengiz Orhonlu — Turgut Işıksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar: Dicle ve Fırat Nehirlerinde Nakliyat", *TD*, XII/17-18 (1963), s. 78-79, 90-91, 99; Cengiz Orhonlu, "Seydî Ali Reis", *TED*, sy. 1 (1970), s. 39-56; a.mlf., "1559 Bahreyn Seferine Âid Bir Rapor", *TD*, XVII/22 (1967), s. 1-16; Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar, Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", a.e., sy. 25 (1971), s. 51-54; Richard N. Frye, "The Persian Gulf and Changes in Nomenclature", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XIII, Jerusalem 1990, s. 33-43.

MUSTAFA L. BILGE

BASRİYYÜN

(البصريون)

Mu'tezile'nin

Basra ekolüne mensup olan
kelâmcılara verilen genel ad
(bk. MU'TEZİLE).

BASRİYYÜN

(البصريون)

II-IV. (VIII-X.) yüzyıllar arasında
Basra'da yetişen ve
Arapça'nın gramer kaidelerini
tesbit etmeye çalışan dilcilerle
bunların görüşlerini benimseyen
âlimlere verilen ad.

İslâmiyet'in doğuşundan sonra Araplar'ın Arapça'yı bilmeyen topluluklarla ilişkileri sonucunda hayat tarzlarında bazı değişimler ve dillerinde bozulmalar oldu. Konuşma dilinde fasih Arapça'dan farklı özellikler görülmeye başlandı. Bu durum sadece günlük konuşmalarda değil Kur'an-ı Kerîm'in okunmasında da kendini gösterdi. Kur'an'ın

doğru okunmasını ve doğru anlaşılmasını temin etmek için Arapça'nın İslâmiyet'i yeni kabul etmiş Arap olmayan milletler tarafından öğrenilmesini kolaylaştırmak, bunun için de Arap dili gramerini ilmi usullere dayalı kaideler halinde tesbit etmek gerekiyordu. Böylece Arap filolojisinin kuruluşu, klasik dil ve edebiyat malzemesinin derlenmesi, ayrıca ihtiyaç duyulan gramer ve lugat çalışmaları, ilk defa Arap yarımadasının kuzey-doğusunda Araplar'la Arap olmayanlar arasında âdeta bir sınır vazifesi gören Basra'da, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel olarak Küfe'de başlayıp üç asır kadar devam etti.

Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve meselelere bakış tarzları birbirinden farklı, dolayısıyla aralarında ihtilâflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açtı. Önceleri Basriyyûn'dan faydalanarak yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup teşkil eden Küfiyyûn, rekabet duygusunun etkisiyle hararetli bir çalışma içine girdi. Küfe'de Ali b. Hamza el-Kisâî ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ gibi iki büyük nahiv âlimi yetiştikten sonra bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları çoğalmış, ihtilâfları müstakil kitaplara konu teşkil eden çalışmaları, Arapça'nın edebî mahsullerinin derlenmesi ve kaidelerinin tesbitinde önemli rol oynamıştır.

İlk ihtilâf, Küfe'nin temsilcisi olan Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile Basra'nın temsilcisi ve alfabetik Arap lugatçılığının kurucusu olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 175/791) arasında başlamış, daha sonra Kûfeli Kisâî ile Basralı Sîbeveyhi (ö. 180/796) arasında devam etmiştir. Bu iki âlimin Hârûnürreşid'in emriyle "Zünburiyye" meselesi üzerinde yaptıkları tartışma çok meşhurdur (bk. Zeccâcî, s. 9-10). Bu ihtilâflarda tarafların muhalifleri ve müdafileri vardı. Münakaşa ve münazaraların çoğu halifelerin saraylarında cereyan etmiştir. Küfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfeliler'in Hâşimîler'e olan sempaticileri sebebiyle Abbâsî hânedanı ve vezirleri daha çok Kûfeliler'in tarafını tutmuştur. Basriyyûn'la Küfiyyûn arasında cereyan eden münazaralar nahivcilerle dair ilk tabakat kitaplarında yer almış, daha sonra bunların bir kısmını Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949) *Meccâlisü'l-'ulemâ'* adlı eserinde toplamıştır. Bu ilk kaynaklar daha sonra kaleme alınan tabakat ve hal tercümesi kitaplarıyla iki mektebin ihtilâfına dair eserlere de kaynak teşkil etmiştir.

Her iki mektebin çalışmaları semâ'a ve kıyasa dayanmakla beraber farklı sonuçlar elde etmelerinin birtakım sebepleri vardır. Arap dilini hatasız bir şekilde konuşan bedevîlerin çöle yakın bir şehir olan Basra'da toplanması, Câhiliye dönemindeki Ukâz panayırını andıran ve İslâmî dönem panayırılarının en önemlilerinden biri olan Merbid'in Basra'da bulunması gibi sebeplerden ötürü Basriyyûn, titizlikle seçtikleri bedevî Araplar'ın fasih lehçesini esas alıp dile ait genel kuralları koymuşlar, bu kurallara uymayan şekilleri şâz* kabul ederek onlar için ayrıca kaide koymaya gerek görmemişlerdir. Buna karşılık Küfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olması sebebiyle Küfiyyûn semâin kaynağını seçmede aynı titizliği göstermeyerek Araplar'dan rivayet edilen her kullanıma itibar etmişler, nâdir ve şâz olsa bile duydukları her şekli kaideye esas almışlardır. Bunun için Süyûtî İbn Dürüstevyeh'ten naklen, "zaruret sebebiyle kullanımı câiz olan şâz lugatları birer asıl kabul ettiği için Kisâî'nin nahiv ilmini ifsat ettiğini" söylemiştir (*Buğyetü'l-vu'ât*, II, 164).

İki mektep arasındaki anlayış farkı ve ihtilâf sebeplerine örnek olarak aşağıdaki kelimelerin çoğul yapılması hususu gösterilebilir: "Kapı" mânasına gelen bâb kelimesi ebvâb, bîbân ve ebvibe şeklinde çoğul yapılır. Ancak ebvibe fazla kullanılmayan nâdir bir şekildir. Aynı vezinde olup "köpek dişi" anlamında kullanılan nâb kelimesinin çoğul şekilleri ise enyüb, enyâb ve nüyübdür. Aynı vezinde olan deff (tef), raff (raf) ve saff (sıra, dizi) kelimeleri sadece düfûf, rufûf ve sufûf şekillerinde cemilenir. Def vezninde olup "el ayası" ve "yumruk" mânasına gelen keff kelimesinin çoğul biçimleri ise eküff, küfûf ve küffdür. Basriyyûn'a göre bu kelimelerden bedevî Arap-

Aḥbârü'n-nahviyyûn'ın unvan sayfası
(Stileymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1842)

lar'ın kullandığı şeklin dışında çoğul yapılması câiz değildir. Dolayısıyla "nâb" kelimesinin, "bâb"ın çoğulu olan "bibân"a kıyasla "nibân", "deff" ve "saff" kelimelerinin de "keff"ın çoğulu olan "eküff"e kıyasla "edüff" ve "asuff" şeklinde çoğul yapılması doğru değildir. "Bâb"ın en çok kullanılan esas çoğul şekli "ebvâb"dır. Bu kelimenin "ebvibe" şeklindeki çoğulu ise nâdir ve şâzdir, sadece Arap'tan duyulması halinde kabul edilir, fakat kullanılmaz. Küfiyyûn'a göre ise "deff" ve "saff" kelimeleri "keff" kelimesiyle aynı vezinde olduğundan bunların da tıpkı "keff" kelimesi gibi "edüff" ve "asuff" şeklinde, "nâb" kelimesinin aynı vezinde olan "bâb"ın nâdir ve şâz çoğulu "ebvibe"ye kıyasla "enyibe", "câr"ın (komşu) "ecvire", "tâc"ın (taç) "etvice" şeklinde çoğul yapılması câizdir.

Buna göre Basriyyûn duydukları şekillerden seçtiklerini, Küfiyyûn ise duydukları her şekli kıyasa esas almışlardır. Diğer bir ifadeyle Basriyyûn prensiplere, Küfiyyûn Araplar'dan işittiklerine daha çok önem vermişlerdir. Bu bakımdan Basra mektebinde fikir hürriyeti daha çok, akli istidlaller daha câizdir. Dolayısıyla Basriyyûn Arap dili ve edebiyatı üzerinde yüksek bir hâkimiyet kurmuşlardır. Daha sonraki Arap dilciliği Basriyyûn görüşüne dayanmaktadır. Bunun için de baştan beri genellikle Basra mektebi üstün tutulmuş, dil öğrenimi için Basra'dan Küfe'ye çok az kişi gittiği halde Küfe'den Basra'ya bu maksatla, özellikle de Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ını okumak için pek çok talebe gelmiştir. İki mektep arasındaki ihtilâflar ilmi olduğu kadar siyasî idi. Basra ve Küfe siyasî ve ilmi birer merkez olmaktan çıkıp her iki şehrin önde gelen âlimleri Bağdat'a göç edinceye ve münakaşayı devam ettiren üstatların ölümüne sebebiyle iş ehemmiyetini kaybedinceye kadar (IV./X. yüzyıl) bu ihtilâf sürüp git-

miştir. Bundan sonra Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1001) gibi âlimler tarafından temsil edilen Bağdat mektebi Abbâsiler'in Küfiyyûn'u desteklemelerine rağmen bu çalışmalara uzlaştıracı bir yön vermiştir.

Basra mektebinin ilk temsilcileri Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793) ve Yûnus Habîb'dir (ö. 182/798). Bunlardan sonra gerek bu mektebin gerekse Arap dilinin iki büyük âlimi olan Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî ile talebesi Sibeveyhi gelir. Basra mektebi mensupları arasında Sibeveyhi'den sonra da Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]), Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824-25 [?]), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Asmaî (ö. 216/831), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Müberrred (ö. 285/898) ve İbn Düreyd (ö. 321/933) gibi büyük âlimler birbirini takip etmiştir.

Basra mektebi mensuplarından Ebû Saîd Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî (ö. 368/979), Basriyyûn'un hal tercümelerine dair *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr. Krenkow, Beyrut 1936; Tâhâ Muhammed ez-Zeynî — Muhammed Abdülmün'im el-Hafâci, Kahire 1374; Muhammed İbrâhim el-Bennâ, Kahire 1405/1985) adıyla müstakil bir eser kaleme aldığı gibi Ebû't-Tayyib el-Lugavî de (ö. 351/962) Basra ve Küfe mekteplerine mensup dilcilerin hal tercümelerini *Merâtibü'n-naḥviyyîn*'de (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1955) bir araya getirmiştir. Ayrıca Ebû Bekir ez-Zübeydî (ö. 379/989) *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugavîyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim, Kahire 1955; Muhammed Sâmî Emîn el-Hancı, Kahire 1373/1954) adlı eserinin yarısından fazlasını Basralı dil bilginlerine tahsis etmiştir. Günümüzde de Basra mektebiyle ilgili olarak Abdurrahman es-Seyyid'in *Medresetü'l-Başra'sı* gibi (Kahire 1968) müstakil çalışmalar yapılmaktadır. Şevki Dayf da *el-Medârisü'n-naḥviyye* (Kahire 1968) adlı eserinin büyük bir kısmını bu mektep mensuplarının çalışmalarına ayırmıştır.

Her iki mektep mensuplarının ihtilâfları, fıkıhta *hilâfiyat**a dair kaleme alınan eserler gibi, nahvin meseleleri hakkında müstakil eserler yazılmasına vesile olmuştur. Bunların en tanınmışları Ebû'l-Berekât Kemâleddin İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *el-İnşâf fi mesâ'î*

li'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn'i (nşr. Gothold Weil, Viyana 1913; M. Muhyiddin Abdülhamîd, Kahire 1961, 4. baskı), Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'nin (ö. 616/1219) *et-Tebyîn 'an me-zâhibi'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*'i (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Beyrut 1406/1986; bu kitap Muhammed Hayr el-Hulvânî tarafından 1961'de Halep'te *Mesâ'ilü hilâfiyye fi'n-naḥv* adıyla da yayımlanmıştır) ile Abdüllatif b. Ebû Bekir ez-Zebîdî'nin (ö. 802/1400) *İ'tilâfü'n-nuşra fi'htilâfi nûḥâtü'l-Kûfe ve'l-Başra'dır* (nşr. Tânk el-Cenâbî, Beyrut 1407/1987). Bu konuda daha başka eserlerin de yazılmış olduğu bilinmektedir (bk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn'in Ukberî'nin *et-Tebyîn*'ine yazdığı mukaddime, Beyrut 1406/1986, s. 77-83) (ayrıca bk. KÜFİYYÜN).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâ'î li'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1953; Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâci, *Mecâlisü'l-'ulemâ'* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1403/1983, s. 9-10; Ebû't-Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-naḥviyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1954; Sîrâfî, *Aḥbârü'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn* (nşr. Fr. Krenkow), Paris-Beyrut 1936; Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Ṭabaḳâtü'n-naḥviyyîn ve'l-lugavîyyîn* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1973, s. 21-121, 157-188; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 45-69; Ukberî, *et-Tebyîn 'an me-zâhibi'n-naḥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn), Beyrut 1406/1986; Abdüllatif ez-Zebîdî, *İ'tilâfü'n-nuşra fi'htilâfi nûḥâtü'l-Kûfe ve'l-Başra* (nşr. Tânk el-Cenâbî), Beyrut 1407/1987; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 164; a.mlf., *el-Mühir*, II, 397-405; Abdurrahmân Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul 1304, s. 34-42; Ahmed Emîn, *Ḍuḥâ'l-İslâm*, Beyrut 1351-55/1933-36, II, 283-298; Brockelmann, *GAL*, I, 96-117; *Suppl.*, I, 158-177; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naḥviyye*, Kahire 1968, s. 9-150; Abdurrahman es-Seyyid, *Medresetü'l-Başra en-Naḥviyye*, Kahire 1388/1968; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, Konya 1969, s. 88; Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut 1394/1974, I, 409-415; Abdülazîz Atîk, *el-Medḥal ilâ 'il-mî'n-naḥvî ve's-şarf*, Beyrut 1974, s. 137-154; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, II, 48-51; C. Zeydan, *Âdâb* (Dayf), II, 114-118; Nâsirüddin el-Esed, *Meşâdirü's-şî'ri'l-Câhîl*, Kahire 1978, s. 433-437; Sadrettin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cür-cânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul 1984, s. 33-42; Sezgîn, *GAS*, IX, 28-31; İnci Koçak, "Basra ve Küfe Mektepleri", *Doğu Dilleri*, II/4, Ankara 1981, s. 143-155; I. Goldziher, "Arap Dili Mektepleri" (trc. Süleyman Tülüccü), *EAÜİFD*, sy. IX (1990), s. 329-344; Kâmil Miras, "Abbâsiler", *İTA*, II, 172-176; TA, V, 368-369; Ilse Lichtenstädter — [Nihad M. Çetin], "Nahiv", *İA*, IX, 35-37; Nihad M. Çetin, "Sibeveyhi", *İA*, X, 578-585; a.mlf., "Arap (Edebiyat)", *DİA*, III, 296-297.

Aḥbârü'n-naḥviyyîn'in All b. Sâzân tarafından 376 (986) tarihinde istinsah edilen bir nüshasının ketebe sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1842, vr. 96*)